

(Херсон)

ЛЕКСИЧНО ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ УВИРАЗНЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті аналізуються лексично okazіональні прислівники, з'ясовується їх семантичний потенціал. Особливу увагу зосереджено на класифікації лексично okazіональних прислівників як показників увиразнення сучасної української літературної мови.

Ключові слова: лексично okazіональний прислівник, репрезентант, класифікація, увиразнення.

The article analyzes lexico-occasional adverbs and their semantic potential is cleared up. The special attention is paid to the lexico-occasional adverbs classification as a differentiation index of the modern Ukrainian language.

Key words: lexico-occasional adverb, representant, classification, differentiation.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики okazіоналізми як репрезентанти мовно-мовленнєвих інновацій української мови останніх десятиліть досліджувалися загалом із лексико-семантичного, власне словотвірного та стилістично вираженого аспектів такими вченими: Г. Віняр, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, Л. Мацько, О. Стишовим, Л. Струганець, Г. Сютюю, Т. Юрченко та іншими.

Метою нашої статті є аналіз лексично okazіональних прислівників як показників увиразнення сучасної української літературної мови.

Досліджуючи okazіоналізми, С. Бибик, С. Ермоленко та О. Тодор зазначають, що – це слова, які "утворюються за наявними в мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику" [3, с. 113].

О. Бондар, Ю. Карпенко та М. Микитин-Дружинець okazіоналізми (стилістичні неологізми або індивідуально-авторські неологізми) репрезентують як "нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують лише в певних контекстах" [1, с. 267].

Ураховуючи специфіку okazіонального слова, мовознавець О. Ликов виокремлював такі його диференційні ознаки, а саме: "1) належність до мовлення, 2) утворюваність (невідтворюваність), 3) словотвірну похідність, 4) ненормативність, 5) функціональну одноразовість, 6) експресивність, 7) номінативну факультативність, 8) синхронно-діахронічну дифузійність, 9) індивідуальну приналежність" [5, с.11]. Н. Гольцова акцентує увагу на таких особливостях okazіонального слова як: "1) належність до мовлення, 2) невідтворюваність (утворюваність), 3) словотвірна похідність, 4) "разовість" використання, 5) ненормативність, 6) експресивність, 7) номінативна факультативність, 8) індивідуальна приналежність" [2, с.82]. Безумовно, належність до мовлення, експресивність, номінативна факультативність, ненормативність, словотвірна похідність, утворюваність, залежність від контексту – це є найхарактерніші ознаки okazіонального слова.

Розглядаючи okazіоналізми, слід виокремлювати – лексичні, що характеризуються новою формою та значенням, та семантичні, у яких новим є лише план змісту. Наприклад, у ліричному уривку:

Небо світиться світанно, Сходить сонце з-за ріки, І орошені тюльпани Розкривають пелюстки (М. Братан). Лексично okazіональний прислівник способу дії світанно через асоціативні реакції в контекстній ситуації, де вживається з препозиційно семантично близьким функціонуючим поширювачем "світиться", набуває градації та характеризується меліоративним навантаженням, указуючи на те, що "невизначно, розвиднюючись" "світиться небо" перед сходом сонця.

Семантично okazіональний прислівник вирізняється тим, що своє змістове навантаження репрезентує в контексті, наприклад: А ось щодо перебігу другого туру, то керівник краю, який напередодні емоційно розповідав про жахи, які будуть коїти "наглядачі" із Західної України, зізнався: вибори проходять навіть "сечно". "Ідуть нормальні вибори, – поділився він спостереженнями. Серйозних порушень немає, крім дрібниць. Десь там вказівник повернули від виборчої дільниці, ще десь людям сказали, що там закрито й нікого немає..." [УМ, 9.02.2010]. У СУМі лексема сечно виражає значення – "1. Присл. до сечний. 2. Про почуття нудьги, туги, яке охоплює кого-небудь. 3. Про відчуття нудьги, яка панує де-небудь" [7, IX, с.339], а сечний – "1. Який відчуває нудьгу; невеселий. // Який виражає нудьгу. // Той, хто відчуває нудьгу. 2. Який викликає нудьгу; нецікавий. // Який не викликає інтересу. // Який викликає нудьгу своєю одноманітністю, монотонністю, похмурістю. // Позбавлений різноманітності, яскравості, радості" [7, IX, с. 339]. Але у наведеному контексті адвербіатив набуває нових значень: "сечно", "ненудно", оскільки під час виборів траплялися казуси: "десь там вказівник повернули від виборчої дільниці, ще десь людям сказали, що там закрито й нікого немає".

Досліджуючи okazіональну деривацію, Ж. Колоїз лексично okazіональні прислівники класифікує у такі дериваційні ряди: 1) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо антропонімів та персонімів, 2) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо соматизмів, 3) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо зоонімів, 4) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо флоризмів, 5) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо натурфактонімів, 6) прислівники, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо артефактонімів, 7) адвербіативи, що номінують ознаку через її відношення до ознаки щодо ідеонімів [4, с. 157-159].

Аналізуючи специфіку лексично okazіональних прислівників, вважаємо за доцільне згрупувати їх за мотивованими основами в такі категоріально-семантичні типи, як: 1) рослинний світ (ромашково, сливно, терново, тополино, травно, трояндово, хризантемово, чебрецево); 2) тваринний світ (гадючо, голубино, джмелино, жайворово, журавлино, лебедино); 3) власні назви (по-зевесівському, по-левітанівськи, по-македонськи); 4) природні явища, небесні тіла, матеріали, речовини, час, предмети, стиль (вулканно, грозово, злив'яно, кинджально, кубістично, листопадно, літньо, молочно, соборово, сюрреалістично); 5) будь-який простір, сорт, колір, назви фарб, каменів, металів та смол (аеродромно, антрацитово, батьківщинно, бурштиново, високосно, карамельно, кармінно, лазурово, лілово, магнетично, небесно, океанно); 6) анатомічні, психологічні поняття, психічні стани, якості та властивості (лобато, маразматично, молодильно, муторно, надтріснуто, неблагонадійно, нетямковито, нірванно, обтічно, окато, по-дикунськи, по-дилетантськи, по-жлобськи, по-занудському); 7) роду діяльності, ідеологічного спрямування (по-апостольськи, по-відьомськи, по-дизайнерськи, по-єзуїтськи, по-матроськи).

Доречно вплетені лексично okazіональні прислівники у канву художнього твору допомагають якнайкраще розкрити образ людини, її внутрішню або зовнішню потенційність. Наприклад: Незвично теплий грудень мрячив дрібною мжичкою. Незимовий холод пробирав до кісток, а старим все ввижалася баба Федора, якою її, найстаршу, ніхто з них ніколи не пам'ятав. Стояла на

розпутті у білій вишиваній сорочці, тканій плахті, новеньких чобітках і весільному вінку – струнка, вродлива, чорноброва, ну, як та квітка, і хризантемово всміхалася до своєї щасливої долі (О. Міщенко). Так, адвербіальна емоційно-експресивна лексема способу дії хризантемово через асоціативні реакції набуває позитивного звучання й передає естетично-етичні характерні риси людини, яка " радісно" всміхалася.

Семантичний діапазон лексично okazіональних прислівників розкривається в контексті за допомогою асоціацій до аналізованої лексеми, наприклад: Із краю в край снується без упину: Гармонія. Багатолуння. Лад... Ця музика, знадливіша із знад, Бентежить душу ніжно й голубино (Л. Тендюк). Емоційно-експресивний прислівник способу дії голубино через асоціативну конденсацію в контекстній основі разом із синонімічним конситуативним прислівником "ніжно" набуває меліоративного звучання та виражає семантичні аргументації: "лагідно, пестливо та приємно".

Завдяки метафоризації лексично okazіональні прислівники набувають емоційно-експресивної вираженості, наприклад: Дощ періщить, батогом махає. Не питає, боляче чи ні. Нерозквітлий жнивень зустрічаєм На журбою спаленій стерні. Не питає, досить чи не досить Змерзлу душу в споминах топить. І у ринвах солодко гундосить, І під серцем злив'яно щемить (Л. Косановська). Так, якісно-означальний емоційно-експресивний прислівник злив'яно ("тужливо, болюче, без кінця і краю") через асоціативні зміщення в поетичному контексті набуває градації на рівні денотату, оскільки дериваційна база слова вказує, на те, що не просто дощ, а злива у душі ліричного героя.

Нами виявлено випадки, коли через метафоризацію різного роду назв речовин, предметів, стилів тощо передаються почуття, емоції, фізіологічний або психологічний стан людини, суспільно-культурна координація світу, наприклад: Звелася Україна соборово, Нехай ідуть до неї на хліб-сіль. А що ж це ви, перевертні, на дрова її продать скоріше запряглись? (М. Палієнко). Поетичний емоційно-експресивний прислівник способу дії соборово через асоціативні реакції набув меліоративності, вказуючи на те, як "велично, монументально, високо" "звелася Україна".

Безумовно, значення лексично okazіональних прислівників розкриваються завдяки асоціаціям чи зверненню до дериваційної бази слова, в якому яскраво виражена оцінна потенційність, наприклад: Як біль згасити на вітрах, І загоїти листком рану, Що розпалилась океанно У тузі тихій за тобою (Л.Павлів). У поетичному уривку семантичний потенціал емоційно-експресивного прислівника способу дії океанно розкривається не прямо, а опосередковано: шляхом звернення до дериваційної бази слова. Так, адвербіатив океанно набув значеннєвих відтінків: "безмежно, неосяжно глибинно", оскільки сприймається як похідний від іменника океан, що тлумачиться як: "1. Водний простір, що вкриває більшу частину земної кулі й поділяє суходіл на материки та острови. // Одна з чотирьох основних складових частин водного простору земної кулі, що розділяє материки. 2. Про щось безмежне, неосяжне" [7, V, с. 662].

У комунікативному акті регулярно вживаються відприкметникові лексично okazіональні прислівники, що набувають особливого спектру можливостей, що їх новизна та асоціативне поле виявляються в усіх варіативних формах, наприклад: – Але ж Людмила тебе малювала ? – довбав своє Іван.

- Малювала! – згодився Федьо. – Вона всіх малює: для пам'яті, каже, а мені шо, морда від цього зменшиться?

- Через це ти того портрета й не забрав, – по-занудському сказав Іван (В. Шевчук) – у висловленні okazіональний порівняльно-уподібнювальний прислівник по-занудському, маючи семантично негативно виражений тип основи, у контекстній ситуації вказує на спосіб передачі інформації, яка "в'їдливо, дошкульно" маніфестується людиною.

Семантичний потенціал лексично okazіональних прислівників допомагають розкрити і контекстуальні поширювачі, наприклад: В групі нарешті з'явився новий барабанщик – вісімнадцятирічний Саша Кутузов, учень Олега Бабіна. Він ще не в курсі ваших внутрішніх розборок, тому дивиться на вас по-фанатськи залюблено (В. Терлецький). Okazіональний емоційно-експресивний порівняльно-уподібнювальний прислівник по-фанатськи в контекстно-ситуативній площині, стоячи у препозиції відносно до меліоративно вираженого посилювача залюблено, що допомагає розкрити зміст аналізованого адвербіатива, набуває позитивних значеннєвих виражень: "надзвичайно, до самозабуття, дуже".

Отже, проаналізувавши лексично okazіональні прислівники, можна стверджувати, що їх семантичний потенціал розкривається завдяки контекстним поширювачам, незвичній сполучуваності, асоціативним реакціям тощо. Завдяки лексично okazіональним прислівникам створюються нові картини мовного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 368 с.
2. Гольцова Н.Г. Okказіональність слова и okказіональність фразеологізма / Н.Г. Гольцова // Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 81-86.
3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224с.
4. Колоїз Ж.В. Українська okazіональна деривація: монографія / Ж.В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.
5. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское okказіональное слово) / А.Г. Лыков. – М.: Высшая школа, 1976. – 119 с.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 262 с.
7. Словник української мови: В 11т. / Голов. ред. Білодід І.К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.